

АВТОТРАНСПОРТ ВОСИТАЛАРИДАН ЎҒИРЛИК СОДИР ЭТИЛГАН ҲОЛЛАРДА ҲОДИСА ЖОЙИНИ КЎЗДАН КЕЧИРИШ ТАКТИКАСИ

Таджиев Азамат Алибаевич

Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги Академияси
Криминалистик экспертизалар кафедраси доценти,
ПОДПОЛКОВНИК

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19063501>

ARTICLE INFO

Received: 1st March 2026
Accepted: 5th March 2026
Published: 17th March 2026

KEYWORDS

автотранспорт
воситасидан ўғирлик, ҳодиса
жойини кўздан кечириш,
криминалистика, тергов
тактикаси, тергов-тезкор
гуруҳи, криминалистик излар,
ашёвий далиллар, тергов
ҳаракатлари, жиноят
механизми, криминалистик
моделлаштириш.

ABSTRACT

Мазкур мақолада автотранспорт воситаларидан ўғирлик содир этилган ҳолларда ҳодиса жойини кўздан кечириш тактикаси таҳлил қилинган. Муаллиф томонидан мазкур турдаги жиноятларни тергов қилишда ҳодиса жойини кўздан кечиришнинг аҳамияти, уни ташкил этиш ва ўтказишнинг тактик жиҳатлари ёритилган. Шунингдек, тергов-тезкор гуруҳининг ўзаро ҳамкорлиги, криминалистик изларни аниқлаш ва ашёвий далилларни қайд этиш масалалари кўриб чиқилган. Ҳодиса жойини самарали кўздан кечириш жиноят ҳолатларини аниқлаш ва уни фош этишда муҳим аҳамият касб этиши асослаб берилган.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексида белгиланган кечиктириб бўлмайдиган тергов ҳаракатларини, шунингдек зарур далилларни тўплаш ва текширишга қаратилган тезкор-қидирув тадбирларини ўтказмасдан туриб, умуман жиноят ишини, хусусан автотранспорт воситаларидан ўғирлик жиноятини тергов қилиш мумкин эмас. Тергов ҳаракатлари далилларни тўплашнинг асосий усули бўлиб, исботланиши лозим бўлган ҳолатларни ҳар томонлама, тўлиқ ва холисона аниқлашнинг асосий воситаси ҳисобланади.

Автотранспорт воситаларидан ўғирлик жинояти бўйича терговга қадар текширув босқичидаёқ жиноят ҳодисасини аниқлаш ва ижтимоий хавfli қилмиш содир этган шахсни аниқлашга қаратилган тергов-тезкор ҳаракатлари мажмуи ўтказилади. Булар, хусусан: 1) ҳодиса жойини кўздан кечириш; 2) жабрланувчини сўров қилиш; 3) гувоҳларни сўров қилиш; 4) суд экспертизаларини тайинлашдан иборат.

Автотранспорт воситаларидан ўғирлик содир этиш усули ва иш бўйича бошқа ҳолатлар тўғрисида криминалистик аҳамиятга молик маълумотларни тўплашга қаратилган энг муҳим ва кечиктириб бўлмайдиган тергов ҳаракати тергов кўздан кечириши ҳисобланади.

Тергов кўздан кечиришининг етарлича мазмунли талқинини Г.А.Абдумажидов берган бўлиб, у “ҳодиса содир бўлган жойини кўздан кечириш энг кенг тарқалган тергов ҳаракатларидан бири бўлиб, терговчининг ишга алоқадор турли объектларни бевосита идрок этишидан иборатдир. Ушбу тергов ҳаракатининг аҳамияти шундаки, терговчи жиноят содир этилганидан сўнг кўп ўтмай, жиноят муносабати билан таъсир

кўрсатилган объектлар билан бевосита алоқада бўлади. Шу сабабли, кўздан кечириш терговчига қимматли далилларни тақдим этиши мумкин, агар у ўз вақтида амалга оширилса ва топилган излар тўғри таҳлил қилиниб, баҳоланса” [1, 187-бет].

Шуни таъкидлаш керакки, терговчи кўздан кечиришни ўтказишда:

1) ўғирлик содир этилган жойдаги вазиятни бевосита идрок этади, шахснинг келиши ва кетиши орқали унинг ҳаракатларини ўрганади ва моделлаштиради; 2) излар ва бошқа далилларни топади; 3) ҳодисанинг моҳияти ва механизмини англайди; 4) кўздан кечиришнинг бориши ва натижаларини баҳолайди; 5) ҳодиса содир бўлган жойдаги вазиятни техник-криминалистик воситалар билан қайд этади, келгусида тергов жараёнида фойдаланиш мақсадида криминалистик аҳамиятга эга бўлган предметлар ва изларни олиб қўяди.

Ушбу рўйхатда “тадқиқ қилади” атамасига эътибор қаратиш лозим. Бу ерда тадқиқотни илмий усуллар ва воситалар (масалан, эксперт тадқиқоти) ёрдамида ўтказиш эмас, балки терговчининг объектларни техник-криминалистик воситалар (лупа, ёритгичлар ва бошқалар) ёрдамида ўрганиши назарда тутилади. Бундай таҳлил терговчига умуман воқеа, автомашинадан ўғирлик қилиш механизми, жиноятга алоқадор шахсларни аниқлаш ва бошқаларга нисбатан криминалистик версияларни илгари суриш имконини беради. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодексида тергов кўздан кечиришини ўтказиш тартибини тартибга солувчи тегишли модда мавжудлигини эслатиб ўтиш жоиз. Жиноят-процессуал кодексининг 137-моддасига мувофиқ, ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш айнан шу жойда жиноят содир этилганлиги ёки излар мавжудлиги ҳақида маълумотлар мавжуд бўлганда амалга оширилади [2]. Эҳтимол, автотранспорт воситаларидан ўғирлик ҳолатларини аниқлаш учун терговчи ҳодиса жойини кўздан кечиришни ташкил этиб, кўздан кечиришни бошлашга вазиятли ёндашувни белгилайди.

Тергов кўздан кечиришини бир неча мезонлар (объекти, кетма-кетлиги, ҳажми, субъектлари ва мутахассисни жалб қилиш) бўйича таснифлаш ушбу тергов ҳаракатига тизимли ёндашувни акс эттиради. У кўздан кечиришнинг аниқ мақсадлари ва шароитларини ҳисобга олган ҳолда кўздан кечириш турларини аниқ чегаралаш имконини беради.

Бундай батафсил тасниф ҳар бир муайян ҳолат учун мақбул тактикани танлашни осонлаштиради, деб ҳисоблайман. У терговчига турли ҳолатларга мослашувчан муносабатда бўлишга ёрдам беради, фактик маълумотларни аниқлаш ва далиллар базасини шакллантиришда максимал натижадорликни таъминлайди.

Кечиктириб бўлмайдиган тергов ҳаракатининг мазмунини кўздан кечириш сифатида яхшироқ тушуниш учун ҳодиса содир бўлган жой ва жиноят содир этилган жой каби тушунчаларни фарқлаш лозим. Ҳодиса жойи деганда, жиноят ҳодисаси билан боғлиқ бўлган моддий излар содир этилган ёки мавжуд бўлган бино ёки жой тушунилади. Багмет А.М. “Жиноят жойи ва ҳодиса жойи ҳар доим ҳам мос келмайдиган тушунчалардир: ҳодиса жойи кенгроқ тушунча, чунки у жиноят ҳодисасига алоқадор бўлган белгиларни аниқлаш билан боғлиқ; жиноят жойи эса маълум моддий ўзгаришларга олиб келган жиноий ниятнинг бевосита содир этилган жойи (бузиш излари, пойабзал, қон ва бошқалар мавжудлиги)” деб ҳисоблайди [3, 148-б]. Автотранспорт воситаларидан ўғирлик жиноятини тергов қилишда воқеа содир бўлган жой жиноят содир этилган жой билан бир хил бўлади. Транспорт воситасини ўғирлаш автотранспорт воситасидан ўғирлик билан қўшиб содир этилган ҳоллар бундан мустасно.

Автотранспорт воситасидан ўғирлик содир этилган жойни кўздан кечиришга келсак, бундай ҳолларда автомобиль эгасидан салондан, бардачқдан ёки юкхонадан айнан нима ўғирланганини ва қандай усулда кирилганини аниқлаб олиш лозим.

Шарафутдинов А.О. таъкидлаганидек, “терговчининг устувор вазифаларидан бири ҳодиса жойида тергов-тезкор гуруҳи ишини мувофиқлаштиришдир, чунки айнан унинг аъзоларининг келишилган ҳаракатлари ва самарали ҳамкорлигига криминалистик аҳамиятга эга маълумотларни тўплашга қаратилган кўздан кечириш натижаси бевосита боғлиқ” [4, 11-б.].

Таъкидлаш жоизки, терговчининг ҳодиса содир бўлган жойни (автотранспорт воситасидан ўғирлик содир этилган жойни) кўздан кечириш бўйича тўғри ташкил этилган иши кўздан кечиришни ўтказиш тактикасидаги вазифаларни бажариш ва ҳал этишга қаратилган. Хусусан, булар: 1) терговчининг ҳодиса содир бўлган жойдаги вазиятни бевосита ўрганиб, ҳодисанинг хусусияти ва ҳолатларини аниқлаши; 2) излар ва ашёвий далилларни аниқлаш, тўплаш, мустаҳкамлаш, текшириш, баҳолаш; 3) ўғирлик бўйича тергов фаразларини илгари суриш ва текшириш учун ахборот олиш; 4) тезкор-қидирув тадбирларини ташкил этиш ва жамоатчилик ёрдамидан фойдаланиш, жиноятчининг шахсини аниқлаш учун маълумотлар олиш, 5) жиноий ҳуқуқбузарлик содир этилишига кўмаклашувчи ёки уни енгиллаштирувчи сабаблар ва шарт-шароитларни аниқлаш.

Юқорида санаб ўтилган барча вазифаларни ҳал қилиш учун ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш кечиктирилмасдан ўтказилиши шарт. Ш.Т. Джумановнинг таъкидлашича, “ҳодисанинг дастлабки, ўзгармаган ҳолати тўғрисида маълумот олиш зарурати, чунки ҳар қандай кечикиш ашёвий далилларнинг йўқолишига, из манзарасининг ўзгаришига олиб келади. Ҳодиса жойини кўздан кечиришнинг долзарблиги жиноятчини қидиришни ташкил этиш мақсадида тезкор маълумот олиш, шунингдек, жиноятни фош этишга қаратилган бошқа тергов (қидирув) ҳаракатларини ўтказиш зарурати билан изоҳланади” [5, 257-б.].

Автотранспорт воситасидан ўғирлик бўйича ҳодиса жойини кўздан кечириш кечиктирилиши мумкин эмас, чунки ҳодиса жойи аксарият ҳолларда кўча (автотурагаргоҳлар, ҳовлилар, йўл ва бошқалар) бўлиб, у ерда эрталабдан жадал ҳаракат бошланади ва жиноятчилар қолдирган излар тезда йўқ бўлиши мумкин.

Амалиётдан маълумки, тезкор навбатчининг хабарига кўра, тергов-тезкор гуруҳи жиноят содир этилган жойга, шу жумладан, автотранспортдан ўғирлик содир этилган жойга боради. Ушбу гуруҳ таркибига қуйидагилар киради: терговчи (ТТГ раҳбари); тезкор ходим; инспектор-криминалист. Булар ИИБ биносидан чиқиб кетадиган асосий иштирокчилардир, бундан ташқари, агар автомобилдан ўғирлик маҳалла ичида содир этилган бўлса, участка инспектори ҳам иштирок этиши мумкин. Терговчи вазиятга қараб (олинган дастлабки маълумотларга асосан) миллий гвардия ёки патруль-пост хизмати ходимларини, кинологни хизмат ити билан таклиф қилиши мумкин. Юқорида кўрсатилган барча субъектларни ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечиришда (автотранспортдан ўғирлик) ягона мақсад бирлаштиради, у қуйидагиларга қаратилган: ўғирлик фактини, шахсни, ўғирлик ҳолатларини аниқлаш, умуман ўғирлик ва унинг айрим ҳолатлари (масалан, жиноятчилар сони) тўғрисида тахминларни илгари суриш. Бундай маълумотлар терговни ташкил этиш, айбдорларни ва жиноий ҳуқуқбузарликнинг барча ҳолатларини аниқлашга қаратилган тергов ҳаракатлари ва тезкор-қидирув тадбирларини режалаштириш имконини беради.

Терговчи ТТГ раҳбари ҳисобланади, айнан унинг зиммасида автотранспорт воситаларидан ўғирлик содир этилган жойда гуруҳ фаолиятини ташкил этишнинг норасмий мажбурияти ётади. Бироқ унинг вазифаси фақат шундан иборат эмас. Чунончи, у тергов билими ёрдамида далилий аҳамиятга эга бўлган фактларнинг мавжудлиги ва хусусиятини тасдиқлайди - бундай ҳаракатлар кўздан кечиришнинг моҳиятини акс эттиради. Тергов ҳаракатини ўтказишда терговчи нафақат кузатади, балки турли ўлчов ва ҳисоб-китобларни амалга оширади, кузатилаётган объектларни ўзаро ҳамда бошқа объектлар ва ҳодисалар билан таққослайди, маълум чегараларда

ўрганилаётган объектлар билан моделлаштиришни амалга оширади ва ниҳоят, ўзи ва кўздан кечиришнинг бошқа иштирокчилари топган ва аниқлаган барча нарсаларни мажбурий тавсифлаш йўли билан ва криминалистик қайд этишнинг бошқа усуллари, техник воситалар ёрдамида қайд этади. Терговчи объектларни кўздан кечириш натижаларини таҳлил қилиб, уларнинг тергов қилинаётган ўғирлик ва бошқа фактик маълумотлар билан боғлиқлигини аниқлайди.

Жиноят қидирув ходими ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечиришда (автотранспортдан ўғирлик содир этиш) ҳам муҳим роль ўйнайди, чунки у терговчининг топшириғига биноан қуйидагиларни амалга оширади: 1) зарур маълумотларга эга бўлиши мумкин бўлган гувоҳларни топиш мақсадида хонадонма-хонадон ёки уйма-уй юриш; 2) гастролерлар ёки бошқа ҳудудлардан келган, автотранспорт воситасидан ўғирлик содир этилган жойда квартира ижарага олган шахслар бўйича бошқа маълумотларни тўплаш; 3) йўллар, трассалар ва ҳоказоларда видеокузатув камераларини ўрнатиш; 4) ўғирлик содир этилган вақт, жой ва ҳолатларни, уни содир этишга алоқадор шахслар сонини, уларнинг белгиларини, ҳаракатланиш усулини, улар қўйиб бўлган йўналишни, ўғирланган ашёларнинг индивидуал белгиларини ва жиноят содир этган шахсларни аниқлаш учун зарур бўлган бошқа маълумотларни аниқлаши мумкин;

б) гумон қилинувчини қидиришни амалга оширади ва терговчининг жиноий ҳуқуқбузарликнинг барча ҳолатларини тез ва самарали аниқлашга таъсир кўрсатадиган бошқа бир қатор топшириқларини бажаради.

Автотранспорт воситасидан ўғирликни тергов қилишда тергов-тезкор гуруҳининг муҳим иштирокчиси махсус билим ва кўникмаларга эга бўлган эксперт криминалист (мутахассис) ҳисобланади. Айнан у бевосита криминалистик аҳамиятга эга бўлган маълумотларни тўплаш билан шуғулланади, бу маълумотлар кейинчалик шахсни ўғирликда аниқлаш ва фош этиш учун далиллар базасини шакллантиради. Мутахассиснинг ҳодиса жойидаги иши турли изларни, шунингдек, автомобилга кириш усулини аниқлаш, қайд этиш ва олишга қаратилган.

Ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечиришда иштирок этиш учун жалб этилган эксперт-криминалистлар ҳодиса содир бўлган жойдаги вазиятни қайд этиш, из ва бошқа криминалистик аҳамиятга молик маълумотларни топиш, қайд этиш, олиб қўйиш ва ўраш учун мўлжалланган зарур техник воситалар тўпламига эга бўлишлари керак.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 136-моддаси автотранспорт воситаларидан ўғирликларни тергов қилиш амалиёти учун муҳим аҳамиятга эга бўлиб, унда “кўздан кечириш чоғида суриштирувчи, терговчи ёки уларнинг топшириғига биноан жалб қилинган мутахассис ўлчовлар ўтказиш, фотосуратга олиш, овоз ёки видеоёзувга олиш, режалар ва схемалар тузиш, кўздан кечирилган жойнинг ёки айрим нарсаларнинг график тасвирларини тайёрлаш, излар ва қолиплар тайёрлаш, жиноят иши учун аҳамиятга эга бўлган нарсалар ва ҳужжатларни кўздан кечириш ва олиб қўйиш ҳуқуқига эга” [6]. Бу эса далилий маълумотларни тўплаш ва қайд этиш воситасидир. Автотранспорт воситаларидан ўғирликларни тергов қилишда мутахассиснинг роли жуда муҳим, чунки у алоҳида соҳада махсус билимга эга бўлиб, терговчини содир этиш усули, жиноятчининг шахси, уни яшириш йўналиши ва ўғирлик ҳодисасининг бошқа ҳолатлари бўйича йўналтира олади. Масалан, мутахассис автотранспорт воситасидан ўғирлик содир этилган жойни кўздан кечиришда: 1) терговчига тегишли махсус билим ва кўникмаларни талаб қиладиган масалалар бўйича маслаҳат беради; 2) тегишли техник воситалардан фойдаланган ҳолда ҳодиса содир бўлган жойдаги вазиятни қайд этади; 3) шубҳали ашёларни жойида кўздан кечирилади, уларга қизиқиш билдиради; 4) аҳамиятга молик маълумотларга эга бўлган далилларни аниқлайди, қайд этади, олиб қўяди ва ўрайди; 5)

кўриқдан ўтказилган жойнинг режа ва схемаларини тузади, график тасвирларини ишлаб чиқади; 6) терговчининг эътиборини тергов учун аҳамиятли бўлган фактик маълумотларга қаратади; 7) баённомада аниқланган из маълумотларини тўғри тавсифлашга ёрдам беради (аниқланган изларнинг тури ва сони, уларни топиш жойи, топиш усули ва ҳ.к.) ва шу кабилар.

Ҳар қандай жиноятни тергов қилишда барча кўздан кечиришлар учун хос бўлган ҳодиса жойини кўздан кечиришнинг умумий қоидаларини ҳисобга олган ҳолда, фақат автотранспорт воситаларидан ўғирлик содир этилган жойни кўздан кечиришга тааллуқли бўлган хусусиятларга тўхталиб ўтмоқчиман. Криминалистик адабиётларда “воқеа жойини кўздан кечиришнинг ишлаб чиқилган тактик усуллари” [7], эътибор қаратиш лозим, бироқ уларнинг ҳаммасига эмас, балки фақат автотранспорт воситаларидан ўғирлик содир этилган жойни кўздан кечиришга тааллуқли бўлганларига.

Мутахассис транспорт воситасини ва унга туташ ҳудудни кўздан кечириш чоғида далилий аҳамиятга эга бўлиши мумкин бўлган изларни аниқласа, бу ҳақда терговчини хабардор қилиши, уларни криминалистик фотосуратга олиш йўли билан қайд этиши шарт. Айрим ҳолларда изларни бевосита ҳодиса содир бўлган жойда аниқлаш қийин бўлади, бу эса лаборатория шароитида кейинги тадқиқотлар учун моддий ташувчини олиш зарурлигини тақозо этади. Воқеа содир бўлган жойда амалга ошириладиган барча ҳаракатлар терговчи билан келишилади.

Автотранспорт воситасидан ўғирлик содир этилган жойни кўздан кечиришда қуйидагилар муҳим тактик усуллар ҳисобланади: 1) дастлабки маълумотлар ва ҳодиса содир бўлган жой вазиятини таққослаш. Бу фаолият ариза берувчидан (ҳайдовчи, автомобиль эгаси ва бошқалардан) автотранспортдан ўғирлик ҳақида олинган маълумотларни тергов-тезкор гуруҳи воқеа жойига етиб келган пайтдаги вазият билан солиштиришдан иборат. Аввало, бу ҳолат ҳақиқатан ҳам автотранспорт воситасидан ўғирлик эканлигини, саҳналаштириш ёки бошқа жиноят эмаслиги аниқланади. 2) ҳодиса жойидаги изларни таҳлил қилиш. Бу тактик усул самарали бўлади, чунки автотранспортдан ўғирлик пайтида ҳодиса жойида жиноятчининг пойабзали тагининг изи, қўл кафтининг кузов ёки эшикдаги изи, жиноят қуроли ва ўғирланган буюмларнинг кўзгудаги акси қолади.

Ушбу ва бошқа кўплаб маълумотларни таҳлил қилиш жиноят механизми, тури ва иштирокчилари ҳақидаги тахминларни илгари суриш имконини беради. Бироқ, ўғирликка алоқаси бўлмаган ёки бўлмаслиги мумкин бўлган бегона излар ва нарсалар (масалан, автомобиль ёнида топилган пойабзал изи ёки салонда топилган бармоқ излари автомобиль эгасига тегишли бўлиши) ҳақида унутмаслик керак. 3) автотранспортдан ўғирликни криминалистик моделлаштириш. Бу тактик усул аниқланган ҳақиқий маълумотлар ва ўғирлик содир этилган жойдаги из маълумотлари ўртасидаги номувофиқликларни аниқлаш имконини беради. Одатда бу ерда терговчи ўз ҳаёлида ёки қоғозда схемалар, чизмалар, фотосуратлар кўринишида яратадиган ўғирликнинг тасаввурий модели ҳақида гап боради. 4) кўздан кечиришда аризачи шахсини иштирок эттиришга жалб қилиш: ҳайдовчи, автотранспорт эгаси, бошқа шахс (автотураргоҳ қоровули, қўшни ёки автомобиль ойнаси синганини ёки жиноятнинг бошқа белгиларини кўрган фуқаро). Бундай шахсларнинг иштирок этиши тергов ҳаракати чегараларини аниқлаш, жиноятчилар қолдирган қўшимча из жойларини аниқлаш, шунингдек, саҳналаштиришни фош этиш мақсадида эгасининг хулқ-атворини таҳлил қилиш имконини беради. Кўриниб турибдики, автотранспорт воситасидан ўғирлик содир этилган жойни кўздан кечиришда қўлланиладиган барча тактик усуллар бир мақсадга қаратилган - имкон қадар кўпроқ жиноят изларини топиш, жиноят ҳолатларини ва ушбу ўғирликка алоқадор шахсларни аниқлаш. Хусусан, аризачидан олинган дастлабки маълумотларни ҳодиса содир бўлган жойдаги вазият ва

аниқланган излар билан таққослаш жиноят ҳодисасини қайта тиклаш (жиноятчининг жиноятдан олдин, жиноят пайтида ва ундан кейинги ҳаракатларини моделлаштириш) ва эҳтимолий саҳналаштиришни аниқлаш имконини беради.

Тергов вазияти ва воқеа жойида топилган нарсаларнинг из манзарасини таҳлил қилиш пировардида терговчига жиноятчи ҳаракатларининг мантикий кетма-кетлигини шакллантириш имконини беради. Бунда жиноятчининг шахси, из манзараси, содир этиш усули, шароити, қуроли ва бошқалар ўртасидаги ўзаро боғлиқлик назарда тутилади.

Маълумки, ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш уни ўтказишнинг учта босқичига эга: тайёргарлик (жойга чиқишдан олдин ва етиб келгандан сўнг), ишчи ва якуний.

Уларга қўйиладиган талаблар стандарт, аммо ҳар бир жиноятнинг ўзига хос хусусиятлари бор, шу жумладан автотранспорт воситаларидан ўғирлик содир этилган жойни кўздан кечиришнинг ҳам, шунинг учун биз фақат унинг хусусиятларига тўхталамиз. Масалан, ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечиришга тайёргарлик босқичидаёқ навбатчи терговчи навбатчи орқали тергов-тезкор гуруҳи таркибини воқеа жойига чиқиш учун тўплайди, сўнгга тезкор навбатчи орқали ўғирлик содир этилган жойни аниқлайди, иш ҳолатларига кўра хизмат ити билан кинологни жалб қилади. Профилактика инспекторини ҳам келишидан олдин таклиф қилиш мақсадга мувофиқ бўлади, у ўз участкасидаги криминоген вазият бўйича тушунтиришлар беради, эҳтимол, бундай ўғирликлар кетма-кет содир этилаётгани ҳақида маълумот бериши, терговчини жиноятчининг эҳтимолий шахси ёки унинг турган жойи бўйича йўналтириши мумкин.

Автотранспорт воситасидан ўғирлик содир этилган жойга етиб келгач, дастлаб ариза берувчини (автомобиль эгасини) қуйидаги формула бўйича сўрайди: нима, ким, нима учун, қандай ва қачон, экспертга автомобиль турган жойни умумий ва мўлжалли суратга олишни топширади, бир вақтнинг ўзида жиноят содир этилган ҳолатлар аниқланади, шоҳидлар, гумон қилинаётган шахсларнинг белгилари аниқланади.

Терговчи раҳбар сифатида кўздан кечириш чегараларини белгилаши лозим. Қоида тариқасида, бу автотранспорт воситасининг жойлашуви ва унга туташган радиуси 3 квадрат метргача бўлган ҳудуддир. Кўздан кечириш тактикаси (бу эксцентрик усул бўлиши мумкин - марказдан периферияга ва концентрик - перифериядан марказга), унинг кетма-кетлигини аниқлаш, йўналтирувчи, обзорли, тугунли ва батафсил суратга олишни таъминлаш ва бошқалар ҳам долзарбдир. Фикримизча, автотранспорт воситасидан ўғирлик содир этилган жойни кўздан кечиришда эксцентрик усулни қўллаш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз, чунки аксарият ҳолларда марказ аниқ белгиланади - автотранспорт воситаси. Бундан ташқари, терговчи кўздан кечириш иштирокчилари билан биргаликда ҳодиса содир бўлган жойда қандай объектлар борлигини аниқлайди, унинг шароитига тааллуқли бўлган барча масалалар мажмуини текширади, ушбу шароит элементларининг ўзаро жойлашуви ва ўзаро боғлиқлигини аниқлайди, уларнинг ташқи кўринишини, ҳолатини ўрганади ва фотосуратга олиш, схемалар, режалар ва чизмалар тузиш, шунингдек, бўлажак кўздан кечириш баённомаси учун зарур бўлган ёзувлар ёрдамида аниқланганларнинг барчасини ушбу шароитларда мумкин бўлган энг зарур тафсилотлар билан қайд этади. Шу билан бирга, бизнинг фикримизча, терговчи олдида турган ва ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш натижаларига кўра ҳал қилиши керак бўлган аниқ вазифаларга эътибор қаратиш лозим. Хусусан, қуйидагиларни аниқлаш лозим: 1) ушбу ҳолатда автотранспорт воситасидан ўғирлик содир этилганми (бу ерда терговчи дастлабки маълумотларни баҳолаши ва уларни жиноят излари билан таққослаши ҳамда бу ерда ўзганинг мулкани яширин равишда автомобилдан ўғирлаш ёки бошқа турдаги жиноят содир этилганлигини аниқлаши лозим); 2) тажовуз предмети; 3) автотранспорт

воситасидан ўғирлик қандай ҳолатларда содир этилган; 5) автомашинадан ўғирлик содир этилган вақт (аммо, ҳар доим ҳам ўғирликнинг аниқ вақтини аниқлаб бўлмайди, аксарият ҳолларда ҳодиса жойида ўғирлик содир этилиши мумкин бўлган вақт оралиғи, масалан, автотранспорт қайси вақтдан қанча вақтгача қаровсиз бўлганлиги аниқланади); 6) бевосита ўғирлик содир этилган вақт давомийлиги (бундай маълумотларни автомобилнинг ташқарисида ҳам, ичида ҳам из маълумотлари тўплангандан сўнг олиш мумкин, масалан, эшик қулфини очиш учун 5 дақиқа, сигнализацияни ўчириш учун 10 дақиқа, ўғирланган мулкни олиб қўйиш учун 5 дақиқа кетган бўлса) ёки ҳайдовчи автотранспортни 10-15 дақиқага қолдириб, қайтиб келгач, иккита шубҳали шахс унинг автомобилдан узоқлашганини кўрган бўлса; 7) содир этиш усули (автомобилга кириш усуллари аниқлаш назарда тутилади); 8) из манзараси, ўғирлик содир этиш қуроли; 9) ўғирликка олдиндан тайёргарлик кўрилган-кўрилмаганлиги (масалан, жиноятчининг шахси маълум турдаги сигнализацияни қисқа вақт ичида ўчириб қўйган ва маълум техник воситалар ёрдамида уни очган ("код краббер" универсал пульти) ёки махсус техник воситалар ёрдамида бензобақдаги қулфнинг оғзини узиб қўйганлиги; қаердан ёнилғи-мойлаш материаллари ўғирланганлиги ва ҳ.к.); 10) автотранспорт воситасидан ўғирликни яшириш изларининг мавжудлиги (масалан, жиноятчи юзининг қўлқопда ишлаши, жиноятчи бош кийимда бўлганлиги ёки бошига копишон кийиб олганлиги ва уни ечмаганлиги ва ҳ.к.; бундай маълумотларни видеокузатув камераларини кўриш орқали, агар улар аниқланса, автомобиль салонини қўл бармоқ излари бор-йўқлигини текшириш натижасида ва ҳ.к.); 11) жиноятчилар сони (масалан, автотранспортдан (фурадан, пикапдан) ўғирланган нарсанинг оғирлиги ва катта ўлчамларига кўра, жиноятчилар бир нечта бўлган деб тахмин қилиш мумкин, агар автотранспорт яқинида пойабзал тағлигининг бир нечта турли протекторлари, сигарет қолдиқлари ва бошқалар топилган бўлса, худди шундай фикрга келиш мумкин); 12) уюшган характернинг мавжудлиги (масалан, массивда ёки маҳаллада автотранспортни қидириб юрган шахс, ўғирлик содир этиш мақсадида автомобиль салонига кирган шахс, ҳушёр турган ва ўғирланган шахс билан бирга воқеа жойидан тезда чиқиб кетишга ёрдам берган шахс ва ҳ.к.); 13) жиноятчининг мақсади, мотиви (қўп ҳолларда бу, албатта, ғаразли мақсад); 14) ўғирлик содир этилган жойдан қайтиш йўллари (масалан, транспорт воситалари ёки жиноятчилар ёки таксиларнинг мавжудлиги; уларни таъқиб қилишни ташкил этиш мумкин бўлган акс этган изларни йўналтириш ва бошқалар); 15) ўғирликнинг эҳтимолий гувоҳлари (масалан, ҳовлисида автомобиль бўлган турар-жой биносининг деразасидан кимдир кузатиб турган бўлиши мумкинми; жиноят содир этилган вақтда автомобиль тўхташ жойи кўриқчиси қаерда бўлган ва ҳ.к.); 16) транспорт воситаларидан ўғирлик содир этишнинг қандай сабаблари (масалан, ҳайдовчи тешилган ғилдиракни, очик ойналарни алмаштираётганда автомобилни қулфламасдан қолдириш ва ҳ.к.); 17) автотранспорт воситасидан ўғирлик содир этишнинг бошқа ҳолатлари (масалан, жиноятчи гараж биносининг қулфини бузиб, ундаги автомашинадан мол-мулкни ўғирлаганида, бундай турдаги жиноятлар учун унчалик хос бўлмаган ҳолатлар).

Одатда, автотранспортдан ўғирлик содир этилган жойни кўздан кечириш пайтида аниқланиши лозим бўлган ҳолатлар рўйхати тўлиқ бўлмайди, чунки жиноятчилар ҳаракатларининг ўзгарувчанлиги баъзан ҳайратга солади ва ҳар бир ўғирлик ҳолати бир-биридан сезиларли даражада фарқ қилиши мумкин. Фақат шуни таъкидлаш керакки, автотранспортдан ўғирлик содир этилган жойни кўздан кечириш пайтида барча маълумотларни, ҳатто бир қарашда аҳамиятсиз бўлиб туюлган маълумотларни ҳам тўплаш керак.

Терговчи учун автотранспорт воситаларидан ўғирлик жинояти бўйича кўздан кечиришда муҳим вазифалардан бири тажовуз предмети тўғрисидаги маълумотларни

аниқлаш ҳисобланади, яъни: 1) айнан қайси мол-мулк жинойий тажовуз предметига айланганлиги, унинг миқдори, индивидуал белгилари; 2) мол-мулк кимга тегишли, унинг эгаси ким, ўғирлик содир этилган пайтда у қандай ҳолатда бўлган ва автомобиль салонида қаерда бўлган; 3) айнан шу мол-мулк автомобиль салонида бўлганлиги ва у жинойий тажовуз объектига айланганлиги нима билан тасдиқланади; 4) етказилган моддий зарар; 5) автомобиль эгасининг гумони бўйича мол-мулкнинг жойлашган жойи тўғрисида қандайдир маълумотга эга бўлган шахслар доирасига кимлар киради ва бу шахсларнинг ҳар бири қандай тавсифланади; 6) автомобилнингизга кимлар кира олади; 7) автомобилнингизда катта миқдорда пул борлигини ким билган; ва ҳ.к.

Автомобилдан ўғирлик саҳналаштирилишига ҳам тўхталиб ўтиш керак. Шундай ҳолатлар бўладик, автомобиль эгасининг ўзи ёки ҳайдовчи бошқа жинойятни (ўзганинг мулкни ўзлаштириш) яшириш, ўзини бойитиш мақсадида (ғаразли мақсадларда) автомобилдан ўғирликни саҳналаштиради. Бундай фаолиятни фош этишда ҳодиса жойини бундай фаолиятга хос бўлмаган изларни аниқлаш мақсадида тактик жиҳатдан тўғри ўтказилган кўздан кечириш ёки ортиқча изларнинг мавжудлиги ёки улар қолиши керак бўлган жойда изларнинг йўқлиги муҳим аҳамиятга эга.

Кўздан кечиришнинг ишчи босқичи статик ва динамик босқичларга бўлинади. Бироқ, бизнинг аниқ ҳолатимизда автотранспортдан ўғирликни кўздан кечиришни аниқ белгиланган жойларга (ўтказиш жойи бўйича) бўлишни таклиф қиламиз, яъни: 1) автотранспорт атрофидаги жойни ва автотранспортнинг ўзини четдан кўздан кечиришнинг статик, сўнгра динамик босқичлари; 2) автомобиль ўртасида кўздан кечиришнинг статик, сўнгра динамик босқичи (агар ўғирлик автомобиль салонидан содир этилган бўлса). Ўғирлик содир этилганда умумий кўздан кечириш ўтказилади (статик босқич): 1) автотранспорт хоналари (эшиklar, ойналар, юкхона, капот, бензин баки); 2) сигнализация; 3) жинойятчи ёки қурол ўзаро алоқада бўлиши мумкин бўлган бошқа объектлар, улардан автосалонга кириш, ўғирланган предметни излаш, уни қўлга киритиш, ҳаракатланиш йўлидаги турли тўсиқларни енгиб ўтиш жараёнида фойдаланиш (масалан, ташлаб кетилган бузиш қуроллари, чўнтакдан тушиб қолган буюмлар); 4) автотранспортдан ташқаридаги участкалар; 5) жинойятчи жинойят содир этилган жойга келган ва у ердан кетган жой ва йўл участкалари.

Албатта, статик босқичда вазиятни бузмаган ҳолда ўғирлик содир этилган жойни қайд этиш кўзда тутилади, яъни суд фотографияси усуллари (шарҳловчи, ориентирловчи, тугунли ва батафсил) билан суратга олишга ва ҳаммасини кўздан кечириш баённомасида қайд этишга рухсат берилади. Шунинг унутмаслик керакки, из манзарасини топиш ва сақлашни таъминлаш учун воқеа жойига биринчи бўлиб эксперт-криминалист киради. Кўрик баённомасидаги тавсиф ва фотосуратга олиш усуллари бир-бирига мос келиши керак. Айтиш мумкинки, аввалига автотранспорт аниқланган жой тавсифланади ва у иккита қўзғалмас объектга боғланади (параллел равишда эксперт-криминалист обзор усулида фотофиксацияни амалга оширади), сўнгра автотранспорт тўғрисидаги маълумотлар, унинг маркаси, модели, ранги, рўйхатдан ўтказиш рақами ва шу кабилар кўрсатилади (ориентирловчи тасвирга олиш амалга оширилади), шундан сўнг терговчи инспектор-криминалист билан бирга автотранспортга туташ ҳудудни жинойят излари ёки қуролларини аниқлаш учун кўздан кечирилади (улар мавжуд бўлса, кўздан кечириш баённомасида тавсифлаш амалга оширилади ва тугунли тасвирга олиш амалга оширилади). Ҳамма нарса ўзгаришсиз қайд этилгандан сўнг, кўздан кечиришнинг динамик босқичига ўтилади, бунда ҳамма нарсага тегиш, ағдариш, кўчириш, очиш ва жинойят излари ҳамда унинг иштирокчиларини топишга қаратилган бошқа ҳаракатларни амалга оширишга рухсат берилади. Бироқ, излар (моддалар, буюмлар, из-тасвирлар) аниқланган тақдирда, дастлаб тугунли фотосуратга олиш (уларнинг ўзаро жойлашуви кўриниб туриши учун

автотранспортга боғланган ҳолда), сўнгра батафсил (аниқланган кўринишда ва турли томонлардан масштаби чизғичдан фойдаланган ҳолда) амалга оширилишини кўшимча қилиш зарур деб ҳисоблаймиз.

Автотранспорт атрофидаги жойни кўздан кечиришнинг динамик босқичи автомобилга туташ ҳудудда топилган (излар, предметлар) ни ўрганишдан иборат. Бу пойабзал излари (жиноятчиларнинг ҳам, автомобиль ҳайдовчисининг ҳам ёки умуман ўғирликка алоқаси бўлмаган бегона шахсларнинг излари), сигарет қолдиқлари, жиноятчилар кийимларининг микрозаррачалари, йўқолган буюмлар ва бошқалар бўлиши мумкин. Уларнинг топилган жойи ва умумий кўриниши қайд этилгандан сўнг, из-буюмларни улардан изларни олиш ва тўғри ўраш турини танлаш учун кўздан кечириш мумкин; акс эттириш излари қайд этилгандан сўнг ташувчига олинади. Масалан, пойабзалнинг ҳажмий изи фотосуратга олинади, кўздан кечириш баённомасида тавсифланади ва ундан гипсли қолип тайёрланади; топилган очқич тавсифланади, фотосуратга олинади ва унда қўл бармоқларининг излари бор-йўқлиги текширилади ва ҳоказо; арралаш излари (бензобақдаги қулф ёйлари) ҳам фотосуратга олинади ва топилган жойи, уларнинг сони, ранги, ўлчами тавсифланади, сўнгра қоғозли қалин конвертга ёки қутига солинади.

Автотранспорт кузовининг ўзини ташқи томондан кўздан кечириш излар ёки шикастланишларни аниқлаш учун характерлидир. Автотранспортга кириш жойини ўрганиб, қуйидагиларни аниқлаш керак: 1) автомобилга киришдан ҳимояланиш тури ва ҳолати; 2) бузиш изларининг кўриниши, шакли, ўлчамлари ва бошқа хусусиятлари; 3) тўсиқни енгиб ўтиш учун қандай аниқ қурол ишлатилган (танланган ёки штат калити, сигнализацияни очиш учун дастурий таъминот, махсус асбоб ва бошқалар); 4) тўсиқдаги изларда бузиш қуроли (қуроллари) нинг қандай хусусиятлари қандай акс этган; 5) турли бузиш қуролларидан фойдаланиш кетма-кетлиги; 6) жиноятчи тўсиқни енгиб ўтиш учун жисмоний куч ишлатганми (жиноятчининг бўйи, гавдаси ва жисмоний кучи тўғрисидаги маълумотлар); 7) жиноятчи чапақай эканлиги тўғрисидаги маълумотлар; 8) шахслар сони тўғрисидаги маълумотлар; 9) агар автомобиль сигнализацияда бўлса, жиноятчи кодли қулф шифрини топганми; 10) қўриқлаш сигнализацияси олдиндан ўчирилганми, агар ўчирилган бўлса, қандай ўчирилган; 11) тўсиқни енгиб ўтиш учун зарур бўлган вақт; 12) жиноятчининг тўсиқ билан ўзаро алоқада бўлганлиги факти (тўсиқда жиноятчининг қўл, оёқ, пойабзал бармоқ излари, биологик келиб чиқишга эга бўлган излар, микрообъектлар - микротоалар, металл ва қотишмаларнинг микрозаррачалари, лок-бўёқ қопламалари, пластмассалар, полимерлар ва ҳ.к.ларнинг мавжудлиги); 13) жиноятчининг танаси, кийими ёки у фойдаланган қурол ва буюмларда қандай микрообъектлар қолган бўлиши мумкин.

Автомобиль салонидан ўғирлик содир этилган бўлса, унинг ички қисмини кўздан кечиришнинг динамик босқичи статик босқични ҳам ўз ичига олади. Бунинг сабаби шундаки, аввал автомобиль салони унинг қисмларида шикастланиш аломатлари ёки кўзга ташланадиган изларни аниқлаш мақсадида визуал равишда текширилади. Шунингдек, автомобиль салони умумий кўринишда суратга олинади, излар аниқланса, улар алоҳида ва батафсил тасвирга туширилади. Ушбу босқичда автомобиль салонидан ва алоҳида объектларда жиноий ҳуқуқбузарлик ҳамда гумонланувчи шахс изларини қидириш ва аниқлаш учун барча рухсат этилган чоралар кўрилади. Бунинг учун топилган объектлар синчковлик билан ва батафсил текширилади. Агар изли объектлар аниқланса, улар ташиш пайтида изларнинг сақланишини таъминлаган ҳолда қадоқланади. Бироқ, олиб кетилиши мумкин бўлмаган изли объектлардан изларнинг нусхалари олинади (масалан, автомобиль капотидаги сиқиш изи бутун капотни эмас, балки силикон паста ёрдамида нусхаланади).

Юқорида айтилганлардан кўриниб турибдики, ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш энг муҳим тергов ҳаракати ҳисобланади. Унинг самарадорлиги кўп жиҳатдан тергов-тезкор гуруҳи ишининг пухта ташкил этилишига боғлиқ. Автотранспорт воситасидан ўғирликни кўздан кечиришда жиноят излари ва ашёвий далилларни ўз вақтида аниқлаш, қайд этиш, тўғри олиб қўйиш ва ўраш, эҳтимолий гувоҳлар ва жабрланувчиларни аниқлаш, шунингдек, жиноий ҳуқуқбузарликни ҳар томонлама, тўлиқ ва ҳолисона текшириш ҳамда содир этилган қилмишга алоқадор шахсларни аниқлаш учун аҳамиятли бўлган барча ҳолатларни аниқлаш зарур. Ушбу жараёнда терговчи, тезкор ходим, мутахассис, профилактика инспектори, хизмат итли кинолог ва кўздан кечиришнинг бошқа иштирокчилари ўртасидаги мувофиқлаштирилган ҳамкорлик муҳим аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Абдумажидов Г.А. Криминалистика. Дарслик. -Т.: ТДЮИ нашриёти, 2008. 496 б.
2. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси. Электрон манба: <https://lex.uz/docs/111463>
3. Криминалистика луғати. 1250 терминов и определений / [avt.-sost. А.М. Багмет и др.; под ред. А.И. Бастрикина. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2015. - 383 б. (148).
4. Шарафутдинов А.О. Кўздан кечиришни ўтказиш ва расмийлаштириш тартиби: Ўқув қўлланма. Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2022. - 170 б.
5. Джуманов Ш.Т. Криминалистика: Дарслик. - Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2017. - 476 б.
6. Рустамбаев М.Х. Криминалистика: ўқув қўлланма/ - Тошкент, 2002. - 167 б.
7. Яблоков Н.П. Криминалистика / Н.П. Яблоков. - М.: NORMA INFRA, 2000. - 384 б.; Зеленский В.Д. Тактика осмотра места происшествия // Криминалистика: учебник / под общ. ред. Е.П. Ищенко и А.Г. Филиппова. - М.: Высшее образование, 2006. - 743 с.; Осмотр места происшествия: практическое пособие / под ред. А.И. Дворкина. - М.: Юристь. 2001. - 336 с.;